

Mende erdi utopia gurean

Elixabete Garmendia Lasa

Kazetaria

Parisen 1968ko Maiatza izan zena, hemen Burgosko Prozesua izan zen, nolabait, 1970eko abenduan. Bi mugarri historiko horiek ez dira inolaz ere txantilo berekoak, baina partekatzen dute sorburuan kontzeptu bat: askatasuna. Halaber, biak daude XX. mendeko utopia kaleidoskopikoari lotuta. Pariskoaren aitzakian, gurean utopiak hartu zituen forma eta formulazioen gainbegiradari ekin diot, garai eta belaunaldi hartaz izkiriatu duten zenbait idazleri helduta.

Askatasuna da garaiko hitz giltzarria, oro biltzailea, 1960-1970eko hamarkadetan. Askatasuna izan daiteke nork bere buruari opa diona, askatasun sexuala barne. Askatasuna da gatibu dagoen herriarentzat aldarrikatzen dena. Askatasuna da langile klasea kapitalismoaren hatzaparretatik libratzeko proposatzen dena. Askatasuna da emakumearen zapalkuntza gainditzeko bidea. Askatasuna, bere poliedrikotasunean, ez da, ordea, kontzeptu hutsa: sentipena ere bada, erraietan errotua.

ETAk, ez alferrik, bere izenean sartu zuen hitza: Euskadi ta Askatasuna. ETAren baitan sortu zen urte batzuk geroago beste akronimo hau: PTV, hau da, Pueblo Trabajador Vasco. Dagoeneko ez zen nahikoa Euskadi herri gisa askatzearekin, langileria ere askatu beharra zegoen. Garaiko argot politikoan arazo nazionala zen bata eta arazo soziala bestea, eta biak uztartzean zegoen sekretua.

Artean formulatu gabe zegoen «dena ETA da» doktrina, baina esaera horrek noizbait zentzurik izan badu, orduan izan zen, 70eko hamarkadan bereziki. Francoren diktadura anker-rra astintzen zuen talde hark miresmena eta sinpatia sortzen zuen jende askorengan. Eta, nolana ere, eragina zeukan beste aukera politiko batzuk zituztenengan. Horrela, bada, ETAk zentralitatea hartzen du 60-70eko utopiaren errebasoan. Hori bai, utopiaren osagaietako bat izan zen emakumearen askapenerako mugimenduak ihes egin zion ia erabat erakundeari; hortik kanpora egituratu zen feminismo antolatua.

Ekainaren 7a

Parisen eta Frantzian itzali gabe zegoen artean 1968ko Maiatza. Ekainaren 7an liskar handiak izan ziren Flinsen –Renaulten lantegi handi bat zegoen han– CRSen eta fabrikak okupatuta zeuzkaten langile eta ikasleen artean. Egun hartan bertan, 1968ko ekainaren 7an, Tolosako Benta Haundin, Txabi Etxebarrieta ETako militante eta buruzagia hil zuen guardia zibilak. Parisen utopia guztiak zeuden jomugan, eta irudimen poetikoa zerabilten helburu haiek adierazteko: «Sous les pavés, la plage», hau da, *galtzada-harrien azpian hondartza* aldarrikatzen zuen metafora errepikakorra adibide. Hemen, Etxebarrietaren hilketari buruz ETAk sinatutako panfletoak goiburu hauxe zeraman, eskuz idatzitako letra handitan: «*Gure reboluzioaren lenengo martiria*».¹ Hedonismoaren aldarria Parisen, sakrifizioarena hemen. Ordurako, Parisko matxinatuek beste hau ere esana zuten: iraultzak iraultza izateari utzi egiten dio bere alde sakrifikatu behar den unetik.

«Festa aldameneko gelan»² topatu zuen Mariasun Landak 1968ko urrian Parisa joan zenean frantsesa ikasteko asmoz. Hizkuntza bakarrik ez, bestelako ikasketak ere egin zituen *L'après mais* 68-ko unibertsitatean, errebolta osteko hartan. Eta, hala ere, festa aldameneko gelan gertatzen zitzaion beti. Eta hori, Parisera abiatu zenean esperientzien maleta hutsik ez zeraman arren:

1968 hartan amaitu nuen Gizarte Laguntzaile karrera. Udaren parte handi batean, probintziako fabrika ezagun batean aritu nintzen lanean, nire estudiante izaera eta beste datu pertsonal batzuk ezkutatuz, kateko lanean, errelebotan, neke eta izerdi-patsetan, teoriaraino hain goretsia neukan langile klasearen errealitatearen kontzientzia hartzeko asmotan. Halakoetan saiatzen ginenok kapitalismoaren bihotzean infiltratuak sentitzen ginen, munduko langileekin solidario –langileek horren berri ez bazuten ere–, ez bakarrik behatzaile, baizik eta haien gogaide, esploazioaren salatzaile eta, aldi berean, biktima.

Izan ere, apaiz eta ikasle aurrerakoiak fabriketan sartzen ziren garaia zen hura. Landak iradokitzen duen tonu ironikoari jarraituz, pribilegiatuaren kontzientzia txarra zuritzeko modua izan zitekeen, lehenengo eta behin, joera hori. Fokua zabalduz, bazeukan, ordea, euskarri sendoagoa. Utopia osatzen zuen puzzlearen parte zen joera *obrerista* hori. Arazo soziala arazo nazionalari erantsita zetorren.

ETAren ubikuotasuna

Iruñean, Nafarroako Unibertsitatean, egin zituen ikasketak Idoia Estornesek 1962-1966 bitartean. Ikasleen artean baziren joera abertzalekoak 60ko hamarkadaren hasiera hartan:

Sekula ez nuen ezagutu, lau urte horietan, mezarik gabeko nazionalistarik, eta ez nuen susmatu ere egiten halakorik egon zitekeenik. Eta, hala ere, bazeuden, eta existitzen ziren ETA, atrakoak, kopiagailuen lapurretak, dinamita, leherketak, sabotajeak, prentsak tentu handiz islatzen zituen kontuak. Gipuzkoan eta Bizkaian mutil asko erori ziren, niretzat ezezagunak: Algortako Solagaistua, Berangoko Izko, Algortako Maguregi Imaz, Ormaiztegiko Aizpurua Larrañaga, Azpiazu Mercero, Aguado Arnaiz eta Antton Mazorriaga; beraien izenak egunkarietan ageri ziren.³

ETAk existitzen zuen eta inguru guztia zipriztintzen zuen. Izan ere, hark egiten zuen edozerk zartatu egiten zuen Francoren erregimenak zeramatzan «25 años de paz»-eko isiltasunezko azal itxuraz barea. Eta herrietan lurrikara eragiten zuten bertako gazteen atxiloketek; lurrikara emozionala,

ahopeko eztabaidetara eramaten zuena. Mutilak ziren atxilotuetako gehienak, baina tartean azaltzen ziren neska bakan batzuk ere. 1968ko martxoko *Zutik!*-ek albiste hau zekarren:

Gipuzkoako zenbait herritako neskak –Zarauzko Arantxa Arruti eta Gazteluko Ione Dorronsoro aipa ditzakegu– atxilotu egin zituzten joan den hilean eta Donostiara eraman zituzten. Han gupidarik gabe jo zituzten, eta egunak pasa eta gero ere, jasandako kolpe eta torturak antzematen zitzaizkien.⁴

Iraultza, hitz berria

Zutik! buletina idazmakinez egiten zuten artean, eta Estornesek aipatzen dituen kopiagailu lapurtuetan inprimatu. Klandestinoa zen, beraz, forman ere, gainerako panfleto solteak bezala. Baina, 1968ko hondarrean, bestelako argitalpen bat atera zuen ETAk: *Iraultza 1*. Azal gorria, izenburua beltzean, eta barrua inprimategiko konposizioarekin. Hitzaurrea euskaraz dator, eta izenaren nondik norakoak esplikatzeko, filologoren baten ahotik, itxuraz:

Iraultza irauli-tik dator, hau da: itzuli, gain-azpikatu, uzkali, gorra-beheratu, irabiatu, itzulikatu, e.a. Adibidez, lurra erein baino lehen, irauli egiten da. *Iraultza*, beraz, erderazko revolution edo revolución da.⁵

ETAk existitzen zuen
eta inguru guztia
zipriztintzen zuen. Hark
egiten zuen edozerk
zartatu egiten zuen
Francoren erregimenak
zeramatzan «25 años de
paz»-eko isiltasunezko
azal itxuraz barea

Nekazaritzako hiztegitik hartutako terminoak emango zion, bada, izena garaiko kontzepturik berritzaileenari, erabilienetakoa izatera iritsiko zenari.

Txabi Etxebarrietari eskainia da *Iraultza*-ren lehen –eta bakar– izango zen ale hori. Bere anaia Jose Antoniok idatzitako biografia laburra dakar eta baita Txabiren zenbait idatzi ere: bere egunerokotik hartutako zatiak, poemak eta ipuin

laburrak. Biografiak aurkezten duen pertsonaia erakargarria gertatzen da benetan: Bilboko ekonomia ikasle kezkadun bat, alderdi intelektualetik oso indartsua eta liderren ezpalekoa. Bere idatziek azpimarra jartzen diote horri guztiari: badaki bizi dituen kezka sozial eta existentzialak adierazten, baita emozionalak ere, maitasun kontuak barne. Sarrrikoko fakultatean ezaguna zen, bere biografo Jose Maria Lorenzo Espinosak dioenez:

Txabi ikasle ezaguna zen, ez bakarrik kurtsokideen artean, baita fakultate osoan ere. Ateratzen zituen nota bikainak nabarmentzen ziren eta hizpide bihurtzen ziren bere prestigio akademikoa, asanbleetan izandako parte hartzeren bat, bere idatziak, eta bazeukan jenio izatearen ospea.⁶

Hori Sarrrikoko fakultatean, ageriko bizitzan. Horrezaz gain, Etxebarrietak bazeukan beste alde bat ere, ezkutukoa, klandestinoa: ETako militantea zen, eta zeukan formazioarekin, ideologo izatera iritsi zen, ETaren V. Biltzarraren inguruan. Berak zizelkatu zuen Euskal Herri Langilearen kontzeptua (PTV). Berak definitu zuen ETA Askapen Nazionaleko Mugimendu gisa. ETaren izenean 1968ko Aberri Egunerako egindako idatzian, Espainiako Poliziak ETaren kontra hasitako sarraski kanpainaz ari dela, laster beteko zen iragarpen hau egin zuen: «Inorentzat ez da sekretua nekez irtengo garelara 1968tik hildakoren bat izan gabe».

Etxebarrieta, lehen martiria

Lidertzak ETaren borroka armatuko lehen ekintzaile ezaguna –José Pardines guardia zibila hiltzean– eta *lehen martiria* izatera eraman zuen Txabi Etxebarrieta. ETAk bazeukan bere heroia eta euskal gizartearen zati handi batek onespena eman zion heroitasun horri. Mariasun Landak Parisen bizi izan zuen Etxebarrieta hil zuteneko lehen urteurrenean hari egindako omenaldia:

Oso ongi gogoratzen nuen gertakari haiek eragin ziguten zirrara eta, urtebete geroago, Parisen nengoan, gertaera haiek gogoan

nituela. 1969ko ekainaren 7a larunbata izan zen eta, nire egunerokoan idatzita dudanaren arabera, Euskal Etxera joan ginen. Han, Txabi Etxebarrietaren argazki bat ipini zuten, hotzikara eragin zidan esaldi bat alboan zuela: *Herriak behar nau eta ni eskaintzen natzaio* (nik ez nekien euskaraz eta itzuli egin zidaten, baina arreta handiz kopia zuen, transmititzeko). Minutu bateko isilunea egin zen eta 'gora' batzuk oihukatu ziren. Gero, guztiok zutik ginela, *Eusko Gudariak* abestu genuen.⁷

Eusko Gudariak, 1936ko gerrako ereserkia, berpiztuta. Be-launaldi berria gudariei erreleboa hartu eta 36ko sarraskia eta galera mendekatzeko irrikitan zegoen. Eta, horretarako, baita bizia emateko prest ere, Landa dardarka jarri zuen esaldiak iradokitzen zuen bezala: *Herriak behar nau eta ni eskaintzen natzaio*.

Eskaintza horretan badago osagai bat kristautasunaren filosofiatik datorrena. Joseba Zulaika antropologoak, *Violencia vasca: metáfora y sacramento* liburuan, ETari buruz egin den azterketarik sakon eta mamitsuenetakoa aurkeztu zuen, bere herria, Itziar, erreferentzia modura hartuta. Zulaikak garmatza erakunde armatua eta kristautasuna lotzera.

Oso esanguratsua baldin bazen sorginak Eibarko eskopetek uxatu zituztela zioen esaldia, zehaztasun berarekin baieztatu daiteke ETaren armek atera dutela euskal gazteria elizetatik eta apaizgaitegetatik.⁸

Apaizgaitegiak, baserri giroko mutilei ikasketak egin ahal izatea eta unibertsitaterako bidea zabaltzea ahalbidetu zieten ikastegiak, hustu egin ziren. Han landutako ondarea bizitza zibilera igaro zen.

Herri Gaztedi, transmisio uhala

Izan ere, eliza eta apaizgaitegi tradizioaletatik alde egin zuten gazteek, baina Elizaren zati batek jarraitu zuen eragina izaten gazteengan, beste alternatiba batzuk eskainiz. Horien artean aipagarrienak JOC (Juventud Obrera Católica) eta Baserri Gaztedi dira, gerora Herri Gaztedi deituko zena. Izen

aldaketak izanarena adierazten du. Izan ere, baserri giroan sortutako erakundea laster zabaldu zen ordurako industrializazioaren eraginpean zeuden herri txikietara. Herrigintza zen Herri Gaztedik lantzen zuen arloa, gazte kezkadunak –kontzientziatuak, mutil nahiz neska– ekintzaile bihurtuz. Hizki txikiko herri-tik letra larriko Herri-rako bidea egin zuen Herri Gaztedik. Horretarako bazeukan aldizkari bat, *Gazte*, forman behintzat argitalpen klandestinoen maila gainditzen zuena. Eta beste literatura bat ere zabaltzen zen eskuz esku Herri Gaztediren sarean: Garaudy eta Althusser filosofo frantziarren obrak, Freud, Marx, Mao eta Leninenak aipatzen ditu Zulaikak. Zerrenda ez zen hor bukatzen: Frantz Fanon psikiatra eta filosofo iraultzailearen *Los condenados de la tierra* edo Paulo Freire pedagogo brasildarraren lanak ere sartzen ziren zakuan. Azken batean, ikuspegi humanista iraultzailea lantzen zuen literatura, eta, distantziak distantzia, gurera egokitu zitekeena.

Herri Gaztedik transmisio uhal gisa funtzionatu zuen azken urteetan ETArekiko. Zulaikak dioenez:

Ofizialki apolitikoa zen Herri Gaztedi; praktikan, Herri Gaztedik hezitako dozenaka gazte benetako aferan sartzen ari ziren: ETAn. [...] Herri Gaztediren puntu gorena Burgosko epaiketa izan zen, 1970eko abenduan, Euskadin gerra zibilaren ondoren izandako matxinada politiko garrantzitsuena.⁹

Burgosko Prozesua
iniziazio erritua izan zen
gure belaunaldiarentzat.
Beste latitude batzuetan
1968ko Maiatza izan
zena, bi urte geroago
eta beste motibo eta
tankera batean iritsi
zitzaigun guri

Maiatza abenduan

Burgosko Prozesua iniziazio erritua izan zen gure belaunaldiarentzat. Hau da, beste latitude batzuetan 1968ko Maiatza

izan zena, bi urte geroago eta beste motibo eta tankera batean iritsi zitzaigun guri. Orduan ikasi genuen zer zen institutuan asanblea egin, ikaskideak konbentzitu eta kalea hartzea; eta han, kalean, fabrika eta bulegoetatik etorritako gizon eta emakumeekin bat egitea. Afera hil ala bizikoa zen, literalki, auzipetutako hamasei ETAkideetatik seientzat heriotza zigorra eskatzen baitzuen epaitegi militarrek.

Erantzuna tamainakoa izan zen, nazioarteko laguntza baren. Kanpoan lortutako oihartzun horrek, gainera, balioztatu egin zuen ETAreng ingurua. Sartre bezalako figurek prozesatuaren alde egiteak oso gora eraman zuen autoestimuko kolektiboa. Ezagutu eta aintzat hartzen gintuzten kanpoan, eta solidaritatearen berotasunak adoretu egiten gintuen.

Burgosko Prozesuak epika oso bat jarri zuen martxan, epaituetatik hasita. Mario Onaindiaren «Gora Euskadi askatuta!» hura, bere kideen erantzuna, behin berriro ere *Eusko Gudariak* kantatuz; militarrek asaldatuta, sableak eskutan... Epika erakargarria, zinez, dagoeneko askatasuna talismantzat zeukan belaunaldiarentzat.

Belaunaldiaren ezaugarriak

Joseba Zulaikak modu honetara zedarritu du belaunaldi hori:

Zein ezaugarriak definitzen dute Bilboko *nire belaunaldi* hori? Kideok hirurogeiko hamarkadan iritsi ginen adin nagusitasunera; gure oinarritzko heziketa erlijioaren baitan kokatzen zen; gure ikuspegi politikoa ETAk eragiten zuen; artearen gure esperientzian Oteiza eta Txillidaren figurak gailentzen ziren; gure lehen identitatea euskotarra zen; Unamuno eta Aresti erreferentzia literario ezinbestekoak ziren; gure mundu erotikoa moralismoaren eta askatasun sexualaren arteko aukerak ezaugarritzen zuen; borroka ideologikoak oszilatzen zuen askatasun nazionalerako mugimenduek eta langile klasearen sozialismo internazionalak aurkezten zituzten ereduaren artean. [...] Hasieratik belaunaldi militantea izan zen, askatasunaren grinak bultzatua, eta horrek ekarriko zituen ondorioak ezin genituen aurreikusi. Diktadura frankista borrokatu eta gero, independentzia nazionalaren eta utopia sozialistaren inguruan genituen amets iraultzaileen porrota jasan genuen.¹⁰

Frakaso horren aurretik, ordea, ibilbide luze eta oparoa egitea suertatu zitzaion belaunaldi horri eta segidan zetorrenari, hau da, 50eko hamarkadan jaio eta adin nagusitasunera 70ekoan iritsi zenari. Esku bete lan eta ekintza, askotarikoak.

H-aren gerra

ETAtik kanpora ere bazegoen bizitzarik, jakina. Kulturaren arloan, ikastolak sortzeko mugimendua, alfabetatzea, euskarako gau-eskolak... eta horiek guztiak gezi baten modura zeharkatu zituen bektore bat: euskararen batasuna, euskara estandar bat osatzeko oinarriak jartzea. 1968an hitzartu zuen hori Euskaltzaindiak, Arantzazuko bilera ospetsuan. Aurreko belaunaldietakoak ziren euskara estandarren prozesuaren gidariak: Koldo Mitxelena, Txillardeggi, Aita Villasante... 60-70eko gazteen belaunaldia izan zuten jarraitzaile fidel eta finkoena. Testuinguru horretan, beste gerra bat piztu zen: H-arena. Iñigo Aranbarrik *Gure mendea* liburuan honela aurkezten du afera:

H-ak badu arrazoirik pozik egoteko. Aldeko zein kontrako, be-reak eta bi jo beharko ditu aiherga zaion baten bat aurkitzeko. Eztabaida belaunaldi arazo bihurtu da. Gazteentzat, Euskal Herria bere iraganaren berrikusketatik eraiki beharreko proiektu dutenentzat, H-a gure tradizio aberatsenetik berriro eskuratu beharreko letra da, euskara modernoaren, gizarte berri baten ikurra. Zaharrentzat, lehenaz gain gauzak gehiago nahasteko baino balio ez duen alferrikako letra xaharra.

H-arena ez da hizkuntzalarien arteko borroka soilik. Kanean, haizea, hibaia, harma hasierako adar, antena edo dena delako eta guzti idaztea norberaren burua ETAKoa izatea salatzea da, edo komunista, edo...¹¹

ETAtik kanpora bazegoen bizia, baina... Erraz errebotatzen zuten aurreko belaunaldien eta berrien arteko desadostasun eta liskarrek ETAREN frontisean. Oraindik formulatzera iritsi gabe zegoen «dena ETA da» esaldia, baina berri usaina zekarren guztia erakunde horri egozten zitzaion, euskara batuaren ikur bilakatu zen H-a barne. Gaurko egunetik begiratuta,

esan dezakegu euskara batuaren egikaritzea dela 60-70eko hamarkadak lortutako helburu bakarretakoa. Betetzera iritsi den utopia zatitxo bat.

H-aren berreskurapenaren proposamena ETARI egozten ziotenak jakinaren gainean egongo ziren ETAK bazeukala bere fronte kulturala. Izan ere, V. Biltzarraren ondotik lau frontetan egituratu zen erakundea: kulturala, politikoa, ekonomikoa eta militarra. Ordena horretan bertan zerrendatzen ditu ETAK 1968ko Aberri Egunerako ateratako idatzian eta zehazten du fronte horien jomuga euskal herria bere interesei buruz kontzientziaztea dela, eta helburua euskal herri langileak boterea hartu eta euskal erregimen sozialista bat ezartzea. Arazo nazionala eta soziala, uztartuta.

Fronte kulturala

Lau frontetatik eskurakoena kulturala zen. Gerta zitekeen taldetxo batekin euskarazko barnetegi batera joan, eta euskarazko klaseez aparte, garaiko literatura politikoa lantzeko gune bihurtzea egonaldia; Krutwigen *La cuestión vasca* eta halakoen irakurketa-eztabaidak egiteko abagunea. Areago, gerta zitekeen klaseak eta eztabaidak amaitutakoan, ikasleak ekintzaren bat egitera joatea: pintadaren bat, pankartaren bat jartzea... Orduan guztiz debekatuta zeuden gauzak. Fronte kulturalaren kide izan zitezkeen inon sinatu eta zinik egin beharrik gabe, ia oharkabean. Bide batez, fronte kulturala beste fronteetarako prestaketa ere bazen, nobiziotza bat.

Zulaikak aipatu du bere belaunaldia Oteizari eta Txillidari begira zegoela. Txillidak Amnistiaren aldeko Gestoren ikurra sortu zuen eta Oteizak eskultura jarri zuen Benta Haundin, Etxebarrieta hil zuten tokian. Gainera, Etxebarrietaren amari eskaini zion Arantzazuko Pietatea, hamalau apostoluen gaineko eskultura. Oteizarekin gerta zitekeen, adibidez, hauex: Arantzazun lanean zebilen garaian, Ormaiztegin geratu Zumalakarregiren etxea bisitatzen –artean orain den museoa izatera iritsi gabe zegoen–, eta txistu akademiako gela

erakustean, bere iruzkina: «A zer toki aproposa gudarien akademiarako!». Gudariak, ulertzen zen, ETAkoak zirela, 60-70eko urte haietan. Oteizaren aldetik, *boutade*-a eta proposamen ameslaria, erdi eta erdi.

Bi totemak, Oteiza eta Txillida, ez ziren, ordea, bakarrak. Kulturgintza bizitzen ari zen berpizkundearen baitan, abangoardiako eskultore eta pintoreak ez ziren atzera geratu eta musu truk uzten zituzten obrak herrietan antolatzen zi-

ren aste kulturalen barruan erakusketak egiteko. Basterretxea, Mendiburu, Zumeta, Balerdi, Ameztoi eta abangoardiako beste artista askoren lanak jiran ibiltzen ziren, herriz herri. Beste urrats txiki bat, utopiaren bidean.

Kantagintza zen
diziplinarik zabalduena,
herrikoiena,
gazteekin –eta
erresistente ororekin–
zuzen-zuzenean
konektatzen zuena

Letrak eta kantak

Literaturak jokatzeko bere papera. Joxan Artzeren *Isturitzetik Tolosan barru* (1969) liburu artistiko jostalaria ikono bihurtuko zen objektu gisa ere. Urtebete lehenago argitaratua zuen Xabier Letek *Egunetik egunera orduen gurgpilean* (1968), eskolan irakatsitako Bécquer eta Esproncedarena ez bezalako poesia existitzen zela erakutsi ziguna. Amaia Lasaren *Poema bilduma*-n (1971) eta Arantxa Urretabizkaiaren *Zergatik panpox*-en (1979) sekula esperimentatu gabeko konplizitateak topatu genituen. Ramon Saizarbitoriaren *Ehun metro*-k (1976) ETAko ekintzaile ehizatuaren azken ihesa biziarazi zigun dokumental baten gordintasunarekin.

Edonola ere, kantagintza zen diziplinarik zabalduena, herrikoiena, gazteekin –eta erresistente ororekin– zuzen-zuzenean konektatzen zuena. Mixel Labegerie, Lourdes Iriondo eta Julen Lekuonaren protesta abestietatik –bide batez esanda, nahiko naifak– hasita. Gero, borroka gogortu ahala,

erresonantzia kaxa modura funtzionatzen zuen, askotan, kantagintzak, gatazkaren gertakari latzenak abesti bihurtuz. Jaialdiak, apurka, komunio kolektiborako bilgune izatetik aldarrikapen politikorako ekitaldi bilakatuz joan ziren neurri handian, hainbat kantari gogaitzeraino. Pako Aristik modu zehatzean deskribatu zuen fenomeno hori euskal kantagintzari buruzko liburuan:

73an hiltzen dute Carrero, Franco oso zaharkitua aurkitzen da, jaialdiak adierazpen politiko bihurtzen dira eta kanten letrak metaforikotasuna galtzen doaz, poetikotasuna reaktionarioa da, eta ura irakiten dago, urak ontzian irakiten duen bezala. Jendeak esperantza dauka. Garai ilun eta triste bat amaitzeaz sentitzen du eta kantariak abestu dituzten egunsenti argitsuak, injustiziaren amaiera, herriaren askatasuna, esperantzari eskainitako himno guztiak gauzatzeko, egiztatzeko, realidade bihurtzeko sasoiaren zai dago, eta sasoi hori hurbil sentitzen da. Antsiedadea sakondu egiten da. Garaiko kanten askatasunaren atera iritsi denaren antsietatea, itsutasuna daukate. Sasoi berri, mundu berri horren profetak ugaltu egiten dira.¹²

Hori baino lehen, Ez Dok Amairuk goia jo zuen kantaldiak ikuskizun artistiko bihurtuz bere *Baga Biga Higa* sentikaria-ekin; goia jo eta desegin egin zen taldea, 1972an. Hegemonia politikoko xextra egon zen, nonbait, Ez Dok Amairuren barruan. Laster nabarmenduko zen sektarismoaren harrak jota zegoela euskal kantagintza eta bere publiko beroena. Bana-lerroa balizko 'espainolismoa' zen, Imanol Larzabali eta Oskorriri egozten zitzaiena. Azpitik zetorren boikota ekintza zuzen bihurtu zen kasu batzuetan, musikariei eszenarioan jardutea indarrez eragozteraino. Boikot saio horietan ETAREN inguruko jendea zen gidari; goitik zetozen kontsignak betetzen zituzten gazte doktrinatuak. Kantagintzaren puxika zulatu eta lehertu egin zen. Estropezu larria utopiaren bidean.

Sektarismo basatia

Sektarismoa ez da izan soilik ETAREN gaitza; sektarismoak, 60-70eko hamarkadetan, ezkerreko talde guztiak kutsatzen

zituen. Sektarismoak eragiten zuen, hasteko, eszisiotik eszisiora joatea, bat bitan banatzea ia infinituraino eramanez. Monty Python-eko britainiarrek *Life of Brian* filmean (1979) parodiatu zuten letra-zopa literala zen hemengo politikagintzan. Pelikula horrek eragindako barreekin exorzizatu genuen nolabait geurok bizi izandako sektarismo neurotikoa. Sektakeriaren emaitza bakarra ez zen, ordea, letra zopa. Sektakeria arma zinez arriskutsua zen, batez ere pistolak erabiltzen zituztenen eskuetan. Joseba Zulaikarena da ondoko kontakizuna:

Larunbata goiz batean, 1975eko udan, Itziarren, etxean nengoela zenbait emakume negarrez entzun nituen kalean. Kale-runtz abiatu nintzelarik, eskaileretan ama eserita aurkitu nuen; zuri eta etxeraino igotzeko indarrrik gabe zegoen. Begi izutuez eta sabela eskuekin babesten zuela, arnasa estuaz esan zidan: 'Karlos autobusean hil dute'. Karlos zen herriko txibato ofiziala. Autobus bat zuen eta larunbatero Itziaroko etxeko andreak Debara eramaten zituen beren erosketak egitera. Goiz hartan, etxera itzultzen zirelarik, neure amaren aurrean, bi ETako mutil asientoetatik altxa ziren, karreteratik irten erazi zioten, eta 'hi txakur bat haiz!' oihukatu ondoren, tiroz hil zuten bertan, bere anai-arreba eta emakume ikaratuen begi aurrean. [...] Amari etxera lagundu ondoren kaleratu nintzenez, emakume talde batek inguratu ninduen, eta aurpegi ikaratuaz galdetu zidaten: 'Baina hori nola leike?'.¹³

Saminak, harridurak eta sinetsi ezinak osatutako *nola leike?* hori mantra bihurtu zen urte luzez gure artean. Inpotentziaren galdera erretorikoa.

Txibato-arena izan zen 70eko hamarkadan ETak jomuga izan zuen figura. Kontua da aldi batean ETaren ingurua –gaztea eta berdea artean– txibatoen peskizian abiatu zela lainezaz beteta, eta barra-barra ateratzen zirela balizko traidoreak. Goierrin bizi izan nuen nik hori, espantuz. Herri txikietako maiseaketa giro hori zen, ahopeka zabalitzen zena. Halako batean, pasatu zen txibatoen ehizaren bolada. Kalifikatiboa ez zen iraungi, ordea, eta azalduko zen berriro ere.

Emakumeak birpentsatzen

Utopiaren osagai ezinbesteko bat geratzen zaigu begiratzeko: emakumearena; garaiko hizkeran adierazita: emakumearen askapenarena. Idoia Estornesek dakar lehen pantaila:

Bai urte horietako rock-ean, bai literaturan, bai prentsan, eta baita lider klandestinoen lexikoan ere –intelektual, ikasle nahiz langile ziren haienean–, m dena gizonezkoen inguruan zihoan. Baskolandiak bazeukan bere espezifitatea; mendetako *amatxoaren* atzean ezkutututako gizonkoteen herria zen hau. *Ama Lur* filmean ikusi genuen, zeinak belarriak birrindu zizkigun, modu eliztarrean, etengabe aipatuz *gizona*. [...] Ni bizi nintzen Kantauriko orla honetan, indarrean zen diskurtsoaren instituzio koartada-totema *amatxo* zen; *amatxo* ahalguztidun eta anbigua, ongilea eta zikiratzailea. Emakume eskuzabala, emankorra, agurgarria eta, batez ere, etxetiarra, nahiz eta gizonezkoaren unibertsoan saraldi beldurgarriak egin zitzakeen, noizean behin. Tailerra, fabrika, labe garaia, bulegoa, eskubideak... bere esparruan sartzen ez ziren kontuak ziren: ‘ama bat txikieria horien gainetik dago’. Ezkerrean eta eskuinean koartada-totema, sinplekeria hutsa, *euskal matriarkatua* zen. [...] Baskolandian bazeuden feministak, baina ez feminismorik; elkarrenganatu beharra zegoen.¹⁴

Hizkuntzak ikasteko
Frantzian eta Ingalaterran
egonaldiak egin zituzten
emakume gazteek
han ezagutu zuten
feminismo antolatua.
Euskal matriarkatuaren
koartada-totemak ezin
izan zion bere buruari
luzaroan eutsi

Feminismoa kanpotik zetorren, bai elaborazio teoriko modura eta baita mugimendu sozial gisa ere; hizkuntzak ikasteko Frantzian eta Ingalaterran egonaldiak egin zituzten emakume gazteek toki horietan ezagutu zuten feminismo antolatua eta, bide batez, baita Estatu Batuetatik zetozen korronte feministak ere. Euskal matriarkatuaren koartada-totemak ezin izan zion bere buruari luzaroan eutsi. 1977ko abenduan Leioan egin ziren Euskadiko Emakumeen

Lehenengo Topaketek begi bistan jarri zuten feminismoa existitzen zela Euskal Herrian ere.

Urte hartan bertan, otsailean, Yoyesek –artearen ETako militantea zela– gogoeta hauek apuntatu zituen bere egunero-koan emakumeen borrokari buruz:

Nola egin gure filosofia, nola muntatu hori? Izan ere, badirudi gurea erditzea denez, ahaztu egin zaigula umeak baino gehiago ere erditu behar dugula. [...] Derrigorrezkoa da emakumeak gizartean jokatzeko duen rola birplanteatzea, baina beti ere emakume gisa parte hartuz, ez gizonezkoen psikologia eta balioak geureganatuz, gure psikologia eta balio eskala sartuz baizik gizartean. Eginkizun hori oso premiazkoa da; izan ere, orain arte bezala jarraitzen badugu, geroz eta zailagoa egingo zaigu gure nortasuna bilatu eta garatzea.¹⁵

Urtebetera, 1978ko otsailean, jarraitzen du hausnarketa:

Badaukat beldur bat azkenaldian asaldatzen nauena: ez dut nahi gizonezkoek onar nazaten nolabait artzat –matxotzat– jotzen nautelako. Nola lortu nire presentziak erakustea beste emakume batzuk ere egon daitezkeela, nola lortu nire presentziak beste emakume batzuk ere erakartzea, pizti arrarotzat jo gabe ni. Nola lortu gizonezko hauek ulertzea emakumearen askatasuna helburu iraultzaile bat dela, beraiek ere asumitu dezaten erabat. [...] Nola lotu iraultza eta emakumearen askapena.¹⁶

ETA gizontasunaren paradigma zen. Ikusi dugu aspalditik zebiltzala emakumeak ETAn, baina gehienbat *laguntzaile* gisa, eta ez *ekintzaile* oso modura. Joseba Zulaikarena da testigantza:

Gure belaunaldiko ETaren politika barrabilen politika izan da. Lehenik eta behin, borroka egin behar zen eta horretarako *potroak* behar ziren. Frankismo denboran ‘por pelotas’ egin behar ziren gauzak. Hasteko, mila aldiz entzun genuen eduki behar zirenak eduki behar zirela ETAn sartzeko. ETaren ideologiarekin bat egin, harekin identifikatu, baina ETAn sartzeko behar zirenak ez genituenok, ba horixe, zikiratuak ginen. Bazenituen behar zirenak ala ez zenituen. Ez bazenituen, bada hitz egitera, idaztera, euskara irakastera, eta holako ordezkari gauzetara saiatzen zinen. Bai, hauek ere egin beharrekoak ziren, teoriarik behintzat.

Egiatan, inpotenziaren seinale ziren. ETAk horrelaxe bihurtu zuen nire belaunaldia belaunaldi zikiratu bat.¹⁷

Belaunaldi zikiratu horretan zer toki zegokion jaiotzaz barrabilik ez zeukanari? Galdera tautologikoa, ezinbestean.

Disidentziari traizio deitzen zaionean

Baziren hamar urte ETAk *txibatoen* kontrako kanpaina bukatu zuela. Zulaikak dioenez, txibatoaren –traidorearen– figura alderdi politikoetako kideetara pasatu zuen ETAk demokraziarekin.¹⁸ Beste erabilera bat ere eman zion ETAk kalifikatiboari.

1985eko hondarrean Goierriko zenbait herritan pintadak azaldu ziren: *Yoyes txibata* eta *Yoyes traidora* zioten. Ez zituen inork sinatzen, baina eztabaidagai izan zen Ordizian, Herri Batasunako bileretan, sinatu behar ote ziren ala ez. Yoyes itzuli berri zen Euskal Herrira, Mexikon bost urte igaro eta gero, ETA utzi zuenetik ia sei urte pasata. Erakundetik irteteko prozesu horren erdian idatzi zuen Yoyesek ondoko pasarteak, 1979ko irailaren 20an:

Bizitza emateko prest egoteak ezin du esan nahi bizitza etsaiari emateko prest egotea, bi gauza zeharo ezberdin dira, kontrajarriak, esango nuke. Nire buruari galdetzen diot ezer positiborik egin ote daitekeen egoera honetan heriotza onartuz... Ezberdina ote da gizonezkoek eta emakumezkoek bizitzaz duten ideia? Zergatik bota ditut horrenbeste faltan adierazteko gaitasuna eta aukera izango zuten emakumeak?¹⁹

1979an, artean, Yoyesek ezin zuen imajinatu 1986ko irailaren 10ean gauzatuko zena: borroka kide izandakoek kenduko ziotela bizia. 1979ko gogoeta hartatik indarrean jarraitzen duena beste galdera hori da: ezberdina ote da gizonezkoek eta emakumezkoek bizitzaz duten ideia? Hori eta galdera horren inguruan sor daitezkeen beste hainbat formulazio. Besteak beste, zer nolako zerikusia izan zuen Yoyesen hiletan hura emakumea izateak.

Eta hala ere...

Ordizian, Ermuan, Bartzelonan, bihotza kendu zigun etsaia etxe-koa zen. Fedearen aberrazioak fedea galtzea ekarri digu.²⁰

Ordurako ondo pitzatuta, lohituta eta alferrik galduta zegoen ETAREN utopia, erabat suntsitu zen gure belaunaldiko askorentzat Yoyesen hilketarekin. Atzerabueltarik gabeko mugarria zen. Paradoxa erabatekoa: gure konstrukto sozialaren oinarrian zegoen askatasunaren ukazio errotikoa. Utopia distopiarik ankerrena bihurtuta.

Zilegi bekit ataka horretan izan nituen bizipen eta pentsamenduak aletzea. Lehenengoa izan zen *zahartu* izanaren sentipena. Hogeita hamar urtetan geunden, artean, baina nik sentitzen nuen gureak egin zuela, ilusioak amets gaizto bihurtuta... Zeri heldu? Eta horren segidan ardura sentipenak harrapatu ninduen: ezin genien utzi hurrengo belaunaldiei gureak sortu eta pilatutako ondare pozoitu hori. Ohar-tarazi behar genien ze arrisku zeukaten aurrean: kontuz!

Hogeita hamar urte luze joan dira harrez geroztik, eta, zorionez, iraganean hitz egin dezakegu ETARI buruz. Hitz egin dezakegu, eta hitz egin behar dugu, zauriak sendatzeko, gertatutako guztia ulertzen saiatzeko eta irakaspenak ateratzeko. «ETA herritik sortu zen eta orain herrian urtuko da», zioen erakundearen azken adierazpenak.²¹ *Urtu* hori irudikatzen dut azukre koskorra ur basoan botatakoan bezalaxe. ETA *urtu* egingo da herrian, gizartean, eta hasieran zaporea ez da gozoa izango, ezta ura gardena ere. Alabaina, oraindik badaukagu aukera odol orbanak garbitzeko. Belaunaldi honek utopiarantz egin dezakeen azken pausoa izan daiteke.

ETAREN utopia erabat suntsitu zen gure belaunaldiko askorentzat Yoyesen hilketarekin. Atzerabueltarik gabeko mugarria zen. Utopia distopiarik ankerrena bihurtuta

Bukatzeko, ETAREN ubikuotasunetik irten eta azken begirada bat doakie bidaide izan ditugunen esanei. Joseba Zulaikak belaunaldi hura –hau– «gauza askoren muga» ibili zela dio.²² Arrisku askoren muga, ulertzen da.

Idoia Estornesek balantze esplizituagoa egiten du:

Camusen *homme revolté*-rekin solidario sentitu ginen, sakralizazio optimistek harrapatu gintuzten –obrerismoak, marxismoak, nazionalismoak– [...], gizateriaren aurrerapen–liluragarriaren lirika.²³

Mariasun Landak pesimistaren papera hartzen du 68ko Maiatzari buruzko elkarrizketa honetan, baina mintzaideari –optimistari– uzten dio azken hitza:

–Maiatza? Utopia bat besterik ez zen izan eta!

–Utopia? Horrexegatik, hain zuzen. Utopiarik ez badago, ez dago iraultzarik.

–Nik ez dut horrela ikusten... Mundua aldatu egin behar da. Abian jartzen ez diren proiektuak eta planak alferrikakoak dira. Utopia ez da inoiz gauzatzen.

–Horregatik da utopia. Politika posible denaren mundua da, baina utopiak markatu behar du norabidea. Ezinezkoa baina ezinbestekoa da utopia.²⁴ 🍷

Oharrak

1. Hordago (arg.) (1979): *Documentos ETA 7*. Hordago, Donostia.
2. Mariasun Landa (2007): *Festa aldameneko gelan*. Erein, Donostia.
3. Idoia Estornes Zubizarreta (2013): *Cómo pudo pasarnos esto. Crónica de una chica de los 60*. Erein, Donostia.
4. *Documentos ETA 7*. Arantxa Arruti eta Ione Dorronsoro Burgosko Prozesuan epaituko zituzten gero. Haiek eta Itziar Aizpurua izan ziren hamasei epaituen arteko hiru emakumezkoak.
5. Hordago (arg.) (1979): *Documentos ETA 8*. Hordago, Donostia.
6. Jose Maria Lorenzo Espinosa (1994, 2018): *Txabi Etxebarrieta, armado de palabra y obra*. Txalaparta, Tafalla.
7. Landa, *ibid.*
8. Joseba Zulaika (1990): *Violencia vasca: metáfora y sacramento*. Nerea, Madril.
9. Zulaika, *ibid.*
10. Joseba Zulaika (2014): *Vieja luna de Bilbao. Crónicas de mi generación*. Nerea, Donostia.
11. Iñigo Aranbarri (1999): *Gure mendea. Ehun urte euskal kulturaren*. Komunikazio Biziagoa, Lasarte-Oria.
12. Pako Aristi (1985): *Euskal kantagintza berria, 1961-1985*. Erein, Donostia.
13. Joseba Zulaika (1986): 'Itziar: biolentzia politikoaren ikuspegi etnografikoa'. Zorroagako Fakultatea.
14. Estornes Zubizarreta, *ibid.*
15. Elixabete Garmendia Lasa *et al.* (1987): *Yoyes desde su ventana*. Egi-leek argitaratua, Iruñea.
16. Garmendia Lasa *et al.*, *ibid.*
17. Joseba Zulaika (2006): *ETAren hautsa*. Alberdania, Irun.
18. Zulaika, *ibid.*
19. Garmendia Lasa *et al.*, *ibid.*
20. Zulaika, *ibid.*
21. 'ETAk Euskal Herriari azken adierazpena', 2018-05-03.
22. Zulaika (2014).
23. Estornes Zubizarreta, *ibid.*
24. Landa, *ibid.*